

Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütlerin Uluslararası Yargılamadaki Etkisi (Mahkeme Dostları)

Nematollah Aghabalaei Fanid*

ORCID: 0000-0003-4846-5491

Öz

Hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin aynı zamanda hükümetler-arası örgütler üzerinde özellikle de uluslararası yargı kuruluşlarında gün geçtikçe etkisi artmaktadır. Bu çalışmanın amacı; hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin, hukuk uygulamalarına yönelik denetim mekanizmalarının neler olduğu sorusunu yanıtlamaktır. Çalışmada adı geçen kuruluşların faaliyetlerini uluslararası düzeyde inceledikten sonra, bu kuruluşların ayrıca insan hakları konusundaki faaliyetleri de ele alınmıştır. İnsan hakları alanında faaliyet gösteren hükümet-dışı uluslararası örgütler, bu alandaki normların oluşumunda ve bu normların ayrıca uygulamasında da etkili olmuşlardır. Çalışmanın birinci bölümünde, hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin insan hakları çerçevesinde uluslararası normlarının uygulamasındaki faaliyetlerini genel olarak el aldıktan sonra, ikinci bölümde “mahkeme dostları” olarak faaliyet gösteren bu kuruluşların insan hakları ile ilgili uluslararası mahkemelerdeki rolü incelenmiştir. Mahkeme dostu, davaya taraf olmayan gerçek veya tüzel kişilerin davaya ilişkin bilgi ve belgelerini mahkemenin talebi üzerine veya kendi inisiyatifi ile yazılı veya sözlü olarak mahkemeye sunması demektir. Mahkeme dostu müessesesi uluslararası sözleşmelerde açıkça öngörülmemesine rağmen yargı içtihatlarını dikkate aldığımızda, uyuşmazlıkların çözümünde esas aktif rol aldıklarını görebiliriz.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Hükümet Dışı Örgütler, Uluslararası, Yargı, Mahkeme

Gönderme Tarihi: 13/09/2020

Kabul Tarihi: 29/12/2020

* Doktor Öğretim Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Burdur, Türkiye, nfanid@mehmetakif.edu.tr

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

FANİD, N. A., “Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütlerin Uluslararası Yargılamadaki Etkisi (Mahkeme Dostları)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 4., 2020, s. 2783-2810.

Influence of non-governmental International Organizations on International Trials (friends of the court)

Nematollah Aghabalaei Fanid*

ORCID: 0000-0003-4846-5491

Abstract

Non-governmental international organizations are also increasingly influential on intergovernmental organizations, especially on international and regional judicial organizations. The aim of this study is to answer the question of "what are the control mechanisms of non-governmental international organizations for the practice of law?". After examining the controlling activities of the organizations mentioned in the study at the international levels, the activities of these organizations on human rights were also discussed. Non-governmental international organizations whose purpose is human rights have (not only) been influential on the formation of norms in this area, but have also been influential on the implementation of the norms in force. In the first part of the study, the activities of non-governmental international organizations in the implementation of international norms within the framework of human rights are discussed in general, and in the second part, the activities of these organizations in international courts on human rights as "friends of the court" are examined. A friend of the court, as a natural or legal person, who is not a party to the case, submits information and documents related to the case to the court in written or oral form at the request of the court or on his/her/its own initiative. When we consider judicial decisions, it shows that, despite all the obstacles, non-governmental organizations are the main actors in the resolution of disputes.

Keywords: Human Rights, Non-Governmental Organizations, International, Judiciary, Court

Received Date: 13/09/2020

Accepted Date: 29/12/2020

* Assist. Professor, Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Burdur, Turkey, nfanid@mehmetakif.edu.tr

You can refer to this article as follows:

FANİD, N. A., 'Influence of non-governmental International Organizations on International Trials', *Academic Journal of History and Idea*, C. 7, S. 4., 2020, p. 2783-2810.

Влияние международных неправительственных организаций на международную судебную систему (Друзья Суда)

Резюме

Влияние неправительственных международных организаций, в то же время межправительственных организаций, особенно на международные судебные структуры, возрастает день ото дня. Цель данного исследования в том, чтобы ответить на вопрос: Каковы механизмы контроля за юридической практикой неправительственных международных организаций. После изучения деятельности организаций, упомянутых в исследовании, на национальном и международном уровне, также рассмотрена деятельность этих организаций в области прав человека. Неправительственные международные организации, действующие в области прав человека, также сыграли важную роль в формировании и применении норм в этой области. В первой части исследования рассмотрен вопрос, общей деятельности неправительственных международных организаций по имплементации международных норм в рамках прав человека. Во второй части исследования рассмотрен вопрос об институтах, выступающих в роли «друзей суда», приверженных правам человека. Дружественное к суду лицо - это лицо, не являющееся стороной в судебном процессе, которое представляет суду информацию и документы, связанные с иском, в письменной или устной форме по запросу суда или по собственной инициативе. Несмотря на то что дружественный к суду институт, явно не предполагается международными переговорами, с точки зрения судебной практики, играет ключевую активную роль в разрешении разногласий.

Ключевые слова: Права Человека, Неправительственные Организации, Международный, Суждение, Суд

Получено: 13/09/2020

Принято: 29/12/2020

Giriş

Devletlerarası sisteminin ilk adımı 1648 yılında imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması ile atılmıştır.¹ Fransız devrimi ile bu konudaki gelişmeler daha da derinleşmiştir. Fakat bu gelişmeleri daha da hızlandıran 20. Yüzyıl'da ortaya çıkan devrimler ve savaşlar olmuştur. Özellikle otuz yıldan az bir süre içinde iki Dünya Savaşı ve ardından da Soğuk Savaş ve nükleer silahlanma bu süreci daha da hızlandırmıştır.² Ne yazık ki bahsettiğimiz sorunlar tüm dünya için bir ortak tehdit oluşturmasına rağmen günümüzde nükleer silahlanma yarışları ve devletlerarasındaki çatışmazlar ve iç savaşlar azalmamıştır. Fakat geçmişe göre günümüzün yeniliklerinden en önemlisi, küresel ısınma, savaşlar, ekonomik krizler gibi ortak tehditlere karşı dünya kamuoyunun “ortak çıkarlar” çerçevesindeki bilinçlenmesidir. Dünya kamuoyunun ortak çıkarlar esasındaki birliği, uluslararası hukukun bundan sonraki gelişimindeki etkisi ne olabilir? Hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin ortaya çıkış bu sorunun cevabını kısmen açıklayabilir. Çünkü 21. Yüzyıl'da evrensel insan hakları normların oluşumu ve uygulamasının tek aktörü uluslararası antlaşmalar esasında devletler değildir. Bu doğrultuda dünya kamuoyunun desteğine dayanarak hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin de önemli rolü vardır.

Birleşmiş Milletlerin Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin (ECOSOC) 1950 ve 1968 tarihlerindeki kararları, ayrıca 1968 Strasburg konvansiyonununun 1. maddesini esas aldığımızda hükümet-dışı uluslararası örgütlerin tanımını şu şekilde verebiliriz; uluslararası alanda kar amacı gütmeyen, birden çok ülkede faaliyet gösteren, uluslararası antlaşmalarla oluşmayan özel birliklerdir.³ Bugün hükümet-dışı uluslararası örgütlerin amaçlarına yönelik olarak faaliyet konularına baktığımızda siyasal, sosyal, ekonomik, çevre veya spor gibi çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedirler. Birçok alanda faaliyet gösteren hükümet-dışı uluslararası örgütlerin önemli fonksiyonlarından

1 Will Durant, *The Story of Civilization: Part VII – The Age Of Reason Begins*, Simon And Schuster, Publisher Simon- Schuster, New York 1961, s.571.

2 Arastü Habıbbeyli, *Uluslararası İlişkiler Sisteminde Arkaizm*, Uluslararası Politika Akademisi, 2013 İstanbul, <http://politikaakademisi.org/uluslararasi-iliskiler-sisteminde-arkaizm/> (16.02.2018)

3 United Nations Economic And Social Council, Decisions, No: 288 B (X), 1950 and Decisions, 1296 (XLIX), 1968 ecosoc resolutions and decisions 1946-2000, <https://www.un.org/ecosoc/en/home>, (21.02.2019).

biri de insan hakları alanıdır. Buna örnek olarak Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International), İnsan Hakları Eylem Merkezi (Human Rights Action Center), İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch), Sınırları Olmayan İnsan Hakları Örgütü (Human Rights Without Frontiers) ve Uluslararası Kızılhaç Örgütülerinden örnek verebiliriz.⁴

İnsan hakları alanında faaliyet gösteren hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin, insan haklarının uygulaması ile ilgili denetim mekanizmaları nelerdir? Bu doğrultuda İnsan hakları alanında faaliyet gösteren hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin bu alandaki normların oluşumunda ve bu normların ayrıca uygulamasındaki etkinliğini inceleyeceğiz. Bu çalışmada hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin insan hakları konuları kapsayan uluslararası normlarının uygulamasındaki faaliyetlerini genel olarak el aldıktan sonra, ikinci bölümde “mahkeme dostları” olarak faaliyet gösteren bu kuruluşların insan hakları ile ilgili uluslararası mahkemelerdeki rolü incelenecektir. Mahkeme dostu, davaya taraf olmayan gerçek veya tüzel kişilerin davaya ilişkin bilgi ve belgelerini mahkemenin talebi üzerine veya kendi inisiyatifi ile yazılı veya sözlü olarak mahkemeye sunması demektir. Mahkeme dostu müessesesi uluslararası sözleşmelerde açıkça öngörülmemesine rağmen yargı içtihatlarını dikkate aldığımızda, uyuşmazlıkların çözümünde aktif bir rol aldıklarını görebiliriz. Hükümet-dışı uluslararası örgütler, “Mahkeme Dostları” (Amicus Curiae) olarak uluslararası mahkemelerde davaya katılabilirler.

1. Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütlerin (NGO) Kavramsal Çerçevesi ve Genel Özellikleri

Hükümet-dışı uluslararası örgütler, çıkar, inanç, düşünce, mekân, fiziksel özellik, sorun, ideal, algı vb. özellikleri olan insanların belli amaçları gerçekleştirmek için kendi iradeleri ile bir araya gelerek devletlere bağlı olmadan ve kar amacı gütmeyen oluşturdukları kuruluşlardır.⁵ Geniş anlamda, hükümet-dışı örgüt kavramı sivil toplum örgütleri ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Çünkü Bir uluslararası

4 Uluslararası Dernekler Birliği (UIA), ilk defa 1907’de Henri La Fontaine Paul Kullet’in tarafından kuruldu. Uluslararası Dernekler Birliği bir sivil toplum kuruluşu olarak kar amacı gütmeyen araştırma enstitüsü ve dokümantasyon merkezi olarak Brüksel, Belçika ayrıca Birleşmiş Milletlerle işbirliği içindedir. UIA esas amacı, eğitim ve ağ oluşturma fırsatları aracılığıyla uluslararası birliklerin çalışmalarını destekler ve kolaylaştırır. Bkz. Peter Willetts, *Non-Governmental Organizations in World Politics*, https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=8gusAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&ots=E9CA48viAZ&sig=P03hwyL_5AwHo&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false(08.09.2020), s.31-35.

⁵ Gökhan Tuncel, “Ulus Devletin Dönüşümünde Hükümet Dışı Örgütlerin Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.28, S. 2, 2014 Erzurum, [gtr.tr/tr/download/article-file/30525](http://gtr.tr/download/article-file/30525), (03.04.2020), s.42.

antlaşma ile oluşturulmamış daha çok bireylerin iradeleri ile gelmiş kuruluşlardır. Bu tip kuruluşlar özellikle sivil toplum kuruluşlarındaki sivil toplum kavramının İngilizce karşılığının hükümet-dışı (non-government Organizations) olması sivil toplum kuruluşları ile hükümet dışı örgütler ifadelerinin aynı anlamda kullanılıyor olmasına neden olmuştur.⁶ Bunun sebebi de İngilizce’de NGO (non-government organizations) kavramı, hem STK (sivil toplum kuruluşu) hem de HDK (hükümet-dışı kuruluş) kavramını içerisine alacak şekilde geniş anlamda kullanılmaktadır.⁷

Hükümet-dışı kuruluş (HDK) kavramı ilk kez Birleşmiş Milletler Şartı’nın 71. maddesinde yer almıştır. Fakat bu kavram Şart’ta tanımlanmamıştır. İlgili madde sadece BM Ekonomik ve Sosyal Konsey’in (ECOSOC) faaliyet alanına giren konularda hükümet-dışı kuruluşlara danışacağını ifade etmektedir.⁸ Birleşmiş Milletler’in 23 Mayıs 1968 tarihli, 1296 sayılı kararına göre, “devletlerarası anlaşmayla kurulmamış tüm uluslararası örgütler hükümet-dışı örgüt olarak kabul edilir”.⁹ Fakat 26 Haziran 1945 tarihli BM Antlaşması, hükümet-dışı örgütleri “sivil toplum kuruluşları” olarak adlandırmıştır (md. 71).¹⁰ Bu Antlaşmanın 71. Maddesine göre; “Ekonomik ve Sosyal Konsey, kendi yetkisine giren sorunlarla uğraşan sivil toplum kuruluşlarına danışmak için uygun düzenlemeler yapabilir. Böyle düzenlemeler uluslararası örgütlerle ve gerektiğinde, Birleşmiş Milletler’in ilgili üyesine danışıldıktan sonra ulusal örgütlerle de yapılabilir.”¹¹

Birleşmiş Milletler dışında bir diğer açıklama da Avrupa Konseyi tarafından yapılmıştır. Avrupa Konseyi 1986’da hazırladığı 24 Sayılı Sözleşmesinde, hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin tanımının yapılmasına yardımcı olacak nitelikte çeşitli ölçütlerden bahsetmiştir. Bu ölçütlere göre hükümet-dışı uluslararası örgütler;

- *Kâr amacı gütmemeli ve faaliyetlerinin uluslararası faydasının olması,*
- *Taraf devletlerden birisinin iç hukukuna tabi bir belge ile kurulmuş olması,*
- *En azından iki devlette etkisi olan faaliyetler yürütmesi,*

⁶ G. Tuncel, *a.g.e.*, s.42.

⁷ Mehmet Yüksel, *Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2001, s.175.

⁸ Kemal Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet-Dışı Kuruluşlar*, Ankara 2005, Nobel Yayınları, file:///C:/Users/HP/Desktop/Kitap%20%20Uluslararası%20D%20C4%B1%20C5%9F%20C4%B1%20Kurulu%20%9F%20Flar.pdf (22.08.2020), s.25.

⁹ Mehmet Hasgüler ve Mehmet Uludağ, *Devletlerarası ve Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütler: Tarihçe, Organlar, Belgeler, Politikalar*, Alfa Yayınları, 2007 İstanbul, s.451.

¹⁰ Erdem Denk, *Hükümet-dışı uluslararası Örgütler* .php/103366/mod_resource/content/0/14.%20F (13.05.2020), s.3.

¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Birleşmiş Milletler Antlaşması*, Resmi Gazete, S.6092, 20 Ağustos 1945, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (14.05.2020).

– *Taraf devletlerden birisinde merkezinin bulunması*”¹²

– *Ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olması*¹³

Bunun dışında Konsey, 2002 yılında bir takım “temel ilkeler” belirlemiştir. Bu bağlamda hükümet-dışı örgütlerin siyasî partilerin kapsamı dışında olması, tüzel kişiliğinin şart olmaması ve faaliyetlerden elde edilen kazancın yeni faaliyetler için harcanabileceği ancak üyelere dağıtılamayacağı vurgulanmıştır. Bu tanımlardan başka literatürde de yapılan tanımların çoğunda, hükümet-dışı örgütleri açıklayabilmek için en fazla başvurulan ölçütler arasında ‘kâr amacı gütmeme/gönüllülük’ ve ‘uluslararası toplumsal yarar gütmeme’ bulunmaktadır.¹⁴

Kâr amacı gütmeme ölçütüne göre, bir oluşumun hükümet-dışı örgüt olabilmesi için özel/ticarî şirketlerden farklı olarak, faaliyetlerini herhangi bir maddi beklenti olmadan yürütmesi gerekmektedir. Burada vurgu yapılan, üyelere ve çalışanlara “kâr payı dağıtmamaları”dır. Öte yandan, genelde faaliyet gösterebilmek için her durumda ekonomik kaynaklara ihtiyaç duyulduğu ve bunu karşılamının bireysel katkılar, bağışlar ve aidatlarla mümkün olmadığı vurgulanmakta ve yine üyelere dağıtılmamak ve diğer faaliyetlerde kullanılmak kaydıyla kâr getirici faaliyetlerin temel ilkeye halel getirmediği söylenmektedir. Tüm uluslararası toplumun ve özellikle de geleneksel olarak devletlerarası ilişkiler alanının birçok açıdan dışarıda bıraktığı toplumlar arası örgütlenmeleri ve insanların genel yararının güdülmesi şeklinde tanımlanabilecek olan uluslararası toplumsal yarar gütmeme ölçütü, diğer bir açıklama ölçütüdür. Ancak ‘uluslararası toplum’, ‘yarar’, ‘genel yarar’ gibi tanımda geçen kavramların çoğu, tartışmaya açık durumdadır. Kimileri bu ölçütün bir örgütü hükümet-dışı örgüt olarak tanımlamaya yetmeyeceğini iddia ederken kimileri de büyük ölçüde sınıflandırmasını bu ölçüte göre yapmaktadır.¹⁵

Son olarak hükümet-dışı örgütlerin “küresel” yönünden de bahsedilmelidir. Hükümet-dışı örgütlerin küresel boyutta faaliyet göstermeye başlamasının nedenlerini Hasgüler şu dört temel sebebe bağlamaktadır: “1. Kapitalist küreselleşmenin başta çevre, küresel ısınma, kültürel değerler, insan hakları gibi evrensel değerler üzerinde yol açtığı tahribat, tüm bu alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin de

¹² Ebrâhim Beygzadhe, *Ta'sir-e Sazemanha-ye Ghayre Dolati Dar Shekl Giye Qavâed-e Beyn-ol Melali*, Majlle, (06.07.2020), s.301-303.

¹³ Purya ASKARY ve Nilufâr Sâidi, *Sazemanhaye Gheyre Dolati Beyn-ol Melalili ve Nezarat Bar Ejra-ye Huquq-e Bashar Ba T'âkid Bar Af-e Beyn-ol Melal*, Faslanme Pajuhesh Huquq-e Umumi, Y: 18, No: 53, Tahran 2017, <http://ensani.ir/file/download/article/20180416093706-9902-88.pdf>, (02.02.2020), s.33.

¹⁴ E. Beygzadhe, *a.g.e.*, s. 303.

¹⁵ E. Beygzadhe, *a.g.e.*, s. 303.

küreselleşmesi sonucunu vermiştir. 2. Batı sermayesi burjuva devrimleriyle ülkesel iktidarları ele geçirdikten sonra ülke dışına taşma arayışlarına girdi. Emperyalist rekabetler dünya savaşlarına ve yıkıma neden oldukları için artık bu işin barışçı yollarla yapılması gerekiyordu. Bu amaçla da başta sosyalist blok olmak üzere bütün kapalı pazarları açmak için buralardaki toplumların Batı anlayışına göre biçimlendirilmesi lazımdı. Bunun için de küresel sermayenin desteklediği sivil toplum örgütleri kaçınılmaz olarak küreselleştiler ve ‘küresel hükümet-dışı örgütler’ doğdu. 3. Batı dünyasındaki yabancılaşmanın doğurduğu örgütler de zaman zaman faaliyetlerini küresel düzeye yayacak duruma gelmişlerdir. Bu, aynı zamanda kapitalizmin küreselleşmesine koşut olarak yaşanan bir süreçti. 4. Devletlerarası rekabette de sivil toplum örgütleri iç işlere karışmada masum olduğu kadar çok da işe yarayan etkili bir mekanizmaydı. Mesela kapitalist blok içerisinde olmasına rağmen Türkiye, Şili, Endonezya, Güney Kore gibi rejimlere bu yolla müdahale edilmiş ve sivilleşmeleri sağlanmıştır.”¹⁶

1.1. Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütlerinin Tarihçesi

Hükümet-dışı uluslararası örgütlerin gelişimini, modern çağlarda devletin oluşumuyla başlatmak doğru olacağı kanaatindeyim. Çünkü hükümet-dışı uluslararası örgütler modernite’nin ve devlet-sivil toplum ilişkilerinin bir ürünüdür.¹⁷ Uluslararası ilişkilerde devletlerden sonra önemli bir rolü üstlenen kuruluşlar, uluslararası örgütlerdir. Devletler tarafından kurulmuş olan uluslararası örgütlerin yanı sıra, sivil toplum kuruluşları niteliğinde çalışan hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin önemi inkâr edilemez.¹⁸ Kuruluş amacı, faaliyet konuları ile işleyişi bakımından diğer örgütlenmelerden farklılık gösteren hükümet-dışı örgütlerin tarihçesi 17. Yüzyıldan itibaren başlayarak 19. Yüzyıla kadar devam eden Avrupa’nın ekonomik ve siyasal gelişmelerine dayanmaktadır. Fakat hükümet-dışı uluslararası örgütlerin yaygınlaşması için 19. Yüzyılı beklemek gerekmiştir. Bunun temel nedeni ülkesel, ulus-devletlerin yaygınlık kazanması ve bu devletlerarası ilişkilerin barışçıl bir dönemde artış göstermesidir. 19. yüzyıl bu açıdan Avrupa’da uluslararası örgütlerin yaygınlık

¹⁶ M. Hasgüler ve M. Uludağ, *a.g.e.*, s. 449-450.

¹⁷ Ali Bilgin Varlık, *Hükümet-Dışı Kuruluşları Anlama*, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, C. 21, S. 2, Yıl 2011, file:///C:/Users/HP/Desktop/02B-01UHDK.pdf, (03.04.2020), s.67.

¹⁸ Ümran Güneş, *Hükümet Dışı Uluslararası Örgütler ve İnsan Hakları*, Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Derneği (TUİÇ), <http://www.tuicakademi.org/hukümet-disi-uluslararası-orgutler-insan-haklari/> (21.04.2020).

kazandığı bir büyük başlangıç dönemi olmuştur.¹⁹ Hükümet-dışı örgütlerinin kuruluş tarihçesi 19. Yüzyıla kadar uzanmasına rağmen son otuz yılda eşi görülmemiş bir biçimde ivme kazanmıştır. Uluslararası Dernekler Birliği (UIA)²⁰ yayınlanan istatistiklere göre, uluslararası alanda faaliyet gösteren on binlerce kuruluşlar içinden birkaç devletlerarası kuruluşu istisna kıldığımızda geri kalan uluslararası kuruluşlar, hükümet-dışı örgütlerin olduğu inkar edilemez. 19. yüzyılın sonlarında kurulan birçok hükümet-dışı kuruluşlar bugünkü gelişmelere öncülük etmiştir. Bu dönemde, “İngiliz ve Yabancı Kölelik Karşısı Derneği, (1823)”, “Aborjinleri Koruma Derneği (1832)”, “Dünya Evangelistler İttifakı (1846)”, “Uluslararası Jeodezi Derneği (1862)”, “Uluslararası Kızılhaç Komitesi (1863)”, “Uluslararası İşçiler Derneği (1864)”, “Karşılaştırmalı Hukuk Derneği (1869)”, “Uluslararası Hukuk Derneği (1873)”, “Uluslararası Sanat ve Edebiyat Derneği (1878)”, “Uluslararası Parlamenterler Birliği (1888)” ve “Uluslararası Barış Örgütü (1892)” XX. yüzyılın başında kurulan “Uluslararası Dernekler Birliği (UIA) (1907)”, “Uluslararası Ticaret Birlikleri Federasyonu (IFTU) (1919)” ve “Uluslararası Ticaret Odası (ICC) (1920)” ilk dönem NGO’ların en önde gelenleridir.²¹

Bütün bu gelişmelere rağmen 1945 yılına kadar uluslararası ilişkileri belirleyen temel aktörlerin devletler olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu döneme kadar sadece devletler, uluslararası ilişkileri etkileyebilecek güce sahip idi. Bu yüzden de uluslararası hukuk normlarını belirleyen yegâne güç de devletler olmuştur. II. Dünya Savaşı’ndan sonra özellikle Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan insanların eğitim düzeyinin yükselmesi, hak arama bilincinin gelişimiyle birlikte sivil toplum kuruluşları da hak arama yöntemlerinin aracı konumuna gelmeye başlamıştır.²² 1946 yılında hükümet-dışı örgütlere danışmanlık statüsü verilmesi amacıyla Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi’nin (ECOSOC) bir yan organı olarak Hükümet-Dışı Örgütler Kurulu’nun kurulması, hükümet-dışı örgütlerin hem küresel çapta organizasyonlarını daha profesyonel hale getirmiş hem de bu örgütlere küresel bir meşruluk kazanmıştır.

¹⁹ Çınar Özen ve Özgür Tonus, *Uluslararası Örgütler Teorisi*, Anadolu Üniversitesi, No: 3609, Açıköğretim Fakültesi Yayını 2019 Eskişehir, <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/yyavu%20Teorisi.pdf>, (02.04.2020), s.5.

²⁰ Uluslararası Dernekler Birliği (UIA), Belçika’da (Brüksel kentinde) bulunan ve Birleşmiş Milletler görevi kapsamında faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşu araştırma enstitüsü ve dokümantasyon merkezidir. Bkz. *Uluslararası Dernekler Birliği Tarihçesi*, Uluslararası Dernekler Birliği (Union des Associations Internationales), <https://uia.org/about> (09.04.2020).

²¹ Ünal Acar, *Uluslararası Siyasetin Belirlenmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının(NGO) Rolü ve Önemi*, Uluslararası.Sosyal.Bilimler.ve.Eğitim.Dergisi.,C.2.,S.3., 2020, /article-file/1045604 (12.03.2020), s.62.

²² Ü. Acar, *a.g.e.*, s. 67.

Sonuç olarak uluslararası alanda BM kadar etkili olan bir kurum daha yoktur. Bununla birlikte hükümet-dışı örgütlerin küresel çapta esas atağa kalktıkları dönem, 1992 yılında Rio de Janeiro’da gerçekleştirilen Çevre ve Kalkınma Konferansı ile beraber başlamıştır. Bu zirveyle beraber hükümet-dışı örgütlerin BM sisteminde etkili bir konum elde etmeleri hız kazanmıştır. Aynı şekilde 1994 yılında Kahire’de düzenlenen Birleşmiş Milletler Nüfus ve Kalkınma Konferansı ve 1995 Kopenhag Sosyal Gelişme Konferansı’nda yayınlanan bildirilerde, hükümet-dışı örgütlerin “yenilikçi ve sorun çözme potansiyeli olan yapılar” olduğu vurgulanmıştır. Yine 1995 yılında Pekin’de düzenlenen Birleşmiş Millet 4. Kadın Konferansı’nda “kadının örgütlenmesi ve güçlendirilmesinde hükümet-dışı örgütlerin önemi” vurgulanmıştır. 1996 yılında İstanbul’da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler 2. İnsan Yerleşimleri (Habitat) Konferansı’nda da “yönetimlerin hükümet-dışı örgütlerle işbirliği yapma potansiyellerini geliştirmesi” konusunda özel vurgular yapılmıştır. 1950’li ve 1960’lı yıllarda BM’nin ve diğer uluslararası örgütlerin düzenlediği zirvelere katılan hükümet-dışı örgütlerin sayısı 150-200 civarındayken, 1996 yılına gelindiğinde bu sayının 1500’lere çıkmış olması²³ bu noktada hükümet-dışı örgütlerin küresel gelişiminde kat ettiği aşamayı göstermesi açısından son derece önemlidir.

1.2. Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütlerin Sınıflandırılması

Birçok kavramda olduğu gibi hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin tanımında görüş birliği olmadığından bu kuruluşların sınıflandırmasında da muhakkak sorunlarla karşılaşabiliriz. Hükümet-dışı örgütler uluslararası politikanın bir gerçeği olarak faaliyet alanlarındaki çeşitlilik nedeniyle tek bir ölçüt ile sınıflandırmak imkânsızdır. Hükümet-dışı uluslararası örgütlerin sınıflandırılmasında, coğrafik bölge, faaliyet alanı, sağlanan destek, tarihsel gelişim, gibi çeşitli açılardan ayırabiliriz.²⁴ K. Başaran göre, “Hükümet-dışı örgütlerin nitelendirilmesi ve tanımlanmasında yaşanan belirsizlikler büyük ölçüde çok farklı şekillerde ortaya çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Dernekler, vakıflar, enstitüler, komiteler, hareketler, federasyonlar, birlikler, sendikalar gibi tüzel kişiliği

²³ Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş Yayınları, 2000 İstanbul, s.26-27.

²⁴ Ali Bilgin Varlık, *Hükümet-Dışı Kuruluşları Anlama, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, C.21 S.2, 2011, Users/HP/Desktop/02B-01UHDK.pdf (09.02.2020), s.72.

olan veya olmayan bütün kurum ve kuruluşlar hükümet-dışı örgütlerin kavramı içerisinde değerlendirilmektedir.”²⁵

Siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve dini alanlarda faaliyet gösteren hükümet-dışı uluslararası örgütler ayrıca finans kaynakları, mekânsal dağılımları, üye profili/sayısı veya düşünsel yönelimleri gibi özelliklerine göre de sınıflandırılabilir.²⁶ Örneğin coğrafi dağılımlarına göre hükümet-dışı uluslararası örgütleri; bölgesel ve evrensel örgütler olarak ikiye ayırabiliriz.²⁷ Bu örgütler daha çok belirli işlevleri gerçekleştirme amacı ile oluşturulmuştur. Amaçları siyasi, sosyal, hukuki, dinsel veya ekonomik de olabilir.²⁸ İnsan hakları, savaş, din ve vicdan özgürlüğü, ayrımcılık, yolsuzluk ve çevre gibi bazı faaliyet alanlarında ulus devletlerle karşı karşıya gelen ve gerilim yaşayan hükümet-dışı örgütler yoksulluk, sağlık, kadın, çocuk, engelli, eğitim gibi faaliyet alanlarında genellikle ulus devletler veya ulus üstü yapılarla işbirliği içine girmektedir.²⁹ Fakat bu kuruluşlar genellikle tek bir konu üzerinde çalıştıkları için kendi alanlarında uzmanlaşmış, tecrübe kazanmış ve güçlenerek çeşitli sorunlara çözüm bulabilmek konusunda diğer kuruluşlara göre daha avantajlı duruma geçmişlerdir.³⁰ K. Başaran, hükümet-dışı uluslararası örgütleri altı başlıkta toplayarak şu şekilde sınıflandırmıştır: İşlevsel Açıdan, Hizmet Alanı Açısından, Finansal Kaynaklarının Temini Açısından, Üye Profili Açısından, Amaçsal Açıdan, Organizasyon Şekli Açısından.³¹

1.3. Hükümet Dışı Uluslararası Örgütler ve İnsan Hakları

Devletler tarafından kurulan ve desteklenen uluslararası örgütlerle birlikte, sivil toplum kuruluşları niteliğindeki hükümet-dışı uluslararası örgütler, son yıllarda insan haklarının korunması ve korunmasının teşvik edilmesiyle ilgili çok başarılı çabaları olmuştur. İnsan hakları alanında çalışan, Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası Kızılhaç veya Kızılay Federasyonu gibi kuruluşlar, uluslararası konjonktürde hükümet-dışı örgütleri vazgeçilmez hale getirmiştir.³² İnsan hakları konusunda faaliyet gösteren birçok hükümet-dışı örgütün, başta BM ve AB olmak üzere Afrika Birliği, Amerikan Devletler Örgütü, İslam İşbirliği Örgütü, Arap Birliği gibi birçok devletlerarası

²⁵ Kemal Başaran, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, Usak Yayınları, /www.nobelkitap.com/uluslararasi-hukukta-hukümet-disi-kuruluslar-220656.html (12.03.2020), s.33

²⁶ G. Tuncel, *a.g.e.*, s. 44.

²⁷ Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Örgütlerin Farklı Sınıflandırma Biçimi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Yayın Tarihi 2011, C. 49, S. 15-30, download/article-file/8096 (22.08.2020), s.19.

²⁸ B. Dedeoğlu, *a.g.e.*, s. 19.

²⁹ G. Tuncel, *a.g.e.*, s. 44.

³⁰ Ü. Acar, *a.g.e.*, s. 63.

³¹ K. Başaran, *a.g.e.*, s. 36.

³² Ü. Güneş, *a.g.e.*, s.1.

örgütlerde daimi ya da geçici danışmanlık hatta gözlemci statüsünü elde ettiğini görebiliriz.³³ İnsan hakları alanında faaliyet gösteren hükümet-dışı uluslararası örgütlerin uluslararası sistemde etkin olmalarının temel nedeni, devletlerin ve devletlerarası kuruluşların karmaşık diplomatik uygulamaları veya siyasi çekişmeler yüzünden insan hakları konularını göz ardı etmelerinden kaynaklanmaktadır.³⁴ Çünkü insan hakları alanında çalışan hükümet-dışı örgütlerin temel ilkesi, insan haklarının bölünemeyeceği ve bunların iç içe girmiş olması düşüncesini kabullenmeleridir. Bu nedenle insan haklarının kapsamı daraltılmadığı gibi bir grup hak diğerlerini kazanmak için pazarlık konusu yapılamaz.³⁵ Bu kuruluşlar, birey-devlet arasında aracılık yaparak uluslararası mahkemelerin kararları insan hakları lehine etkilemektedirler. Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerini oluşturan; uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması, çevrenin korunması, insan haklarının güvence altına alınması, yoksulluk ve işsizlikle mücadele, hükümet-dışı örgütlerin katılımı olmadan gerçekleştirilmesi zor belki de imkânsızdır. Çünkü hükümet-dışı uluslararası örgütler, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları sisteminin gelişimi ve genişletilmesi sürecinde tarihsel bir rol oynamışlardır. Hükümet-dışı örgütlerin bu çabaları sonucu, “İnsan Hakları Evrensel Beyanname”nden sonra 1979 yılında “Kadınlara Karşı Bütün Ayrıcalıkların Kaldırılması Konvansiyonunu” ve 1989 yılında “Çocuk Hakları Konvansiyonu”nun da kabul edilmelerinde etkili olmuşlardır.³⁶ Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hükümet-dışı uluslararası örgütlerin hem sayısı hem de ulusal ve uluslararası karar alma süreçlerine katılımları, çarpıcı biçimde artmıştır. Hükümet-dışı uluslararası örgütlerin sayısı 1945 yılında Birleşmiş Milletler kuruluş tarihinde, yaklaşık 2.865 iken bu sayı 1990 yılında 3.443’e ve hâlihazırda bu sayı 13.591 kuruluşa kadar yükselmiştir.³⁷ Günümüzde hükümet-dışı örgütler, insan hakları konusundaki standartları yükseltmeye çalışırken, hemen hemen dünyanın her tarafında insan hakları konusundaki uygulamaları da izlemektedirler. Bu doğrultuda da devletler tarafından kabul edilen

³³Erdem Denk, Hükümet-dışı uluslararası Örgütler (NGO’lar), http://103366/mod_resource/content/0/14.%20Hafta.pdf (19.09.2020), s.3.

³⁴ Salman Eshtegagh, Sazeman-haye Beyn-ol Melaliy Gayre Dolati ve Nagshe Anha Dar Huquq-e Beyn-ol Melal, 2011, Tahrân, <http://eshtegagh.blogfa.com/post/14> (22.09.2020).

³⁵ A. Baharççek, “Hükümet Dışı Örgütler (NGO’s) ve Demokratikleşme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, 2008 Elazığ, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/C.18/sayi2/297-308.pdf> (11.07.2020), s.299.

³⁶ A. Baharççek, *a.g.e.*, s. 300.

³⁷ Carolyn M. Stephenson, *NGOs and the Principal Organs of the United Nations*, Beyond Intractability, University of Colorado-Boulder, 2005 USA (Colorado), beyondintractability.org/essay/role_ngo (02.06.2020), s.2.

insan hakları ile ilgili çeşitli hukuki mevzuatın uygulamalarını sağlamaya yardımcı olmaktadır.³⁸

Hükümet-dışı uluslararası örgütlerin esas hedefi siyasal iktidarlara karşı mağdur olan muhalif kişilerin korunması olduğu için ideal anlamda bu örgütlerin tarafsız ve bağımsız olmaları önem arz etmektedir. Bunun için bu kuruluşların, devletlerden veya devletlerarası kuruluşlardan mesafeli ve uzak durmaları gerekmektedir. Dolayısıyla Hükümet-dışı kuruluşların genel bir tanımını verildiğinde; kar amaç gütmemesi ve devletlerle organik bir bağının olmaması ile birlikte mali yönden de herhangi bir devlete bağımlı olmayan kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır.³⁹

1.4. İnsan Hakları Alanında Çalışan Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütler

İnsan hakları alanında hem bölgesel hem de evrensel boyutta birçok hükümet-dışı uluslararası örgüt faaliyet göstermektedir. Bu bölümdeki hedefimiz, insan hakları alanında çalışan belli başlı hükümet-dışı örgütlerden söz etmektir.

1.4.1. Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International)

İşkence ve ölüm cezasına karşı mücadele veren Uluslararası Af Örgütü'nün kuruluş tarihi 60'lı yıllara dayanmaktadır. 1961 yılında bir dernek şeklinde kurulan Uluslararası Af Örgütü'nün temel hedefi, siyasi suçlardan dolayı tutuklanan kişilerin adil bir biçimde yargılanmasını sağlamak ve ayrıca düşünce suçlusu olarak bilinen kişilerin serbest bırakılması yönünde siyasal iktidarlara baskı uygulamaktır. Uluslararası Af Örgütü, dünyanın 216 ülkesinde faaliyet gösteren, insan hakları alanında mücadele eden küresel bir harekettir. Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesinin kuruluşu, 1995 yılında İstanbul'daki Örgütün gönüllülerinin başlattığı inisiyatife dayanmaktadır.⁴⁰

Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi Tüzüğü'nün 2. Maddesi, Bu Örgütün amacını; "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve diğer uluslararası insan hakları standartlarında belirtilen, bütün insan haklarının herkes tarafından kullanıldığı bir dünyanın oluşturulması..." olarak açıklamıştır.⁴¹ Örgüt, amacı doğrultusunda hükümetlere, hükümetler-arası örgütlere, silahlı siyasi hareketlere, şirketlere ve diğer devlet dışı oluşumların insan hakları ihlallerine yönelik olarak her türlü yasal araç ve yöntemi kullanır. Uluslararası Af Örgütü, insan hakları ihlallerini doğru, hızlı ve ısrarlı

³⁸ A. Baharçipek, a.g.e., s. 300.

³⁹ K. Başlar, a.g.e., s. 24.

⁴⁰ UAÖ'nün merkez organları ve bu organların görevleri ile ulusal şubelerin ve çalışma gruplarının yapılanması örgütün kuruluş tüzüğünde belirlenmiştir. Bkz. Uluslararası Af Örgütü, *Biz Kimiz?*, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/biz-kimiz> (01.02.2020).

⁴¹Uluslararası Af Örgütü, a.g.e., s. 1.

bir biçimde ortaya çıkaracak çalışmalar yürütür. Örgüt, bireysel vakalara ve genelleşmiş insan hakları ihlallerine ilişkin sistematik ve tarafsız araştırmalar yapmaktadır. Bu araştırmaların sonuçları her türlü iletişim aracı yoluyla yayımlanır ve bu ihlallere son vermek üzere kamuoyu oluşturma faaliyetlerinde bulunur (UAÖ Tüzüğü, md. 3/c). Uluslararası Af Örgütü, bazı devletlerden daha fazla sayıda dış temsilciliğe sahiptir. Hatta insan hakları alanında çalışan devletlerarası kuruluşlardan bile daha fazla personel ile amaçları doğrultusunda görevlerini yapmaktadır. Örneğin bu Örgütü'n Londra'daki Genel Sekreterliğinde çalışan personel sayısı, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin Cenevre'deki merkez binasında çalışan personel sayısından daha fazladır.⁴²

1.4.2. İnsan Hakları Eylem Merkezi (Human Rights Action Center)

İnsan Hakları Eylem Merkezi (HRAC), insan hakları aktivisti ve öncüsü Jack Healey tarafından kuruldu. İnsan Hakları Eylem Merkezi'ni diğer insan hakları alanında çalışan örgütlerden ayırt eden özellik, insan hakları ihlallerinin durdurması için sanat ve teknolojik yenilikleri en verimli bir şekilde kullanarak yeni stratejilerin geliştirilmesidir. İnsan Hakları Eylem Merkezi resmi web sitesinde, görevimiz başlığı altında Örgütün amacını şu şekilde açıklamaktadır; "HRAC, insan hakları mücadelesinde kritik öneme sahip alanlara odaklanmak için yaratıcı sanatlar dünyasındaki liderlerle (müzik, tiyatro, film, yazılı sözler) ortaklık yapar ve daha az kamuya açıklanmış insan hakları ihlali vakalarından bazılarında yardım eder."⁴³

1.4.3. İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch)

İnsan Hakları İzleme Örgütü, Helsinki Sözleşmesi⁴⁴ hükümlerini izlemek amacıyla Moskova, Varşova ve Prag'daki gruplardan gelen destek talebine yanıt olarak 1979 yılında "Helsinki İzleme" olarak kurulmuştur. İnsan Hakları İzleme Örgütü, ABD merkezli en büyük insan hakları örgütü olduğunu iddia ediyor. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün merkezi New York kentidir. Fakat Brüksel, Londra, Moskova, Hong Kong, Los Angeles, San Francisco, Taşkent, Toronto ve Washington'da da ofisleri bulunmaktadır. Faaliyetlerini genellikle, raporlama, inceleme/araştırma biçiminde

⁴² K. Başlar, *a.g.e.*, s. 4.

⁴³ The Human Rights Action Center, Our Mission The Human Rights Action Center (HRAC), <https://www.humanrightSACTIONcenter.com/>, (09.02.2020).

⁴⁴ Helsinki Sözleşmesi; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatının (AGİT) kurulmasının ilk aşamasıdır. 1973 de başlayan soğuk savaşta sonrası 1975'de 33 Avrupa ülkesi, ABD ve Kanada tarafından imzalanması ile sonuçlanmıştır.

yürüten İnsan Hakları İzleme Örgütü, BM Ekonomik ve Sosyal Konsey'i nezdinde özel bir danışmanlık statüsü vardır.⁴⁵

1.4.4. Sınırları Olmayan İnsan Hakları Örgütü (Human Rights Without Frontiers)

Sınırları Olmayan İnsan Hakları Örgütü, merkezi Belçika'nın Brüksel kentinde bulunan, dünya çapında insan haklarını destekleyen ve demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve sosyal adaleti savunan, kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. Örgüt, Avrupa Parlamentosu ve diğer AB kurumlarında insan haklarını destekleyen en aktif hükümet-dışı örgütlerden biridir. Örgüt ayrıca Cenevre'deki BM'de ve Varşova ve Viyana'daki AGİT'te de çok aktif. Hedef aktörlere yeni politikalar benimsemeleri için baskı yaparak ve uluslararası standartlara uyumu izleyerek norm uygulamasını teşvik eder.⁴⁶

1.4.5. Uluslararası Kızılhaç Örgütü (Cyprus Red Cross Society)

Henri Dunant 1857'de Kuzey İtalya'daki Solferino savaşı sonrasında insanlara yardım sunabilecek eğitilmiş gönüllü grupların oluşturulması önerisini getirir. Önerisinin kabul edilmesi üzerine 1863 yılında Cenevre'de bir komisyon kurulur⁴⁷ ve ertesi yıl bu komisyon Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne dönüştürülür. İnsan hakları ile ilgili sadece savaş ve iç-şiddet mağdurlarının yaşamını korumakla yükümlü olan bu örgüt, imzalan 4 Cenevre Sözleşmesi esasında (1864 – 1949) savaş meydanındaki yaralıların tedavisini de üstlenmiştir.⁴⁸

2. Mahkeme Dostu Olarak Hükümet-Dışı Örgütlerin Uluslararası Yargılamalarda Rolü

2.1. Mahkeme Dostu Kavramı ve Tarihçesi

Latince bir hukuk terimi olan “amicus curiae” (mahkeme dostu), yargı nezdindeki uyuşmazlıkların çözümünde kişi ve kuruluşların dahil edilmesi için kullanılan bir terimdir. Black Law Dictionary'de “amicus curiae/friends of court” şu

⁴⁵ Mahmut Reza Golshan Pajuh, *Af-e Bey-ol Melal Diedeban Huquqe Bashar ve Vaziate Huquqe Bashar dar İran*, Faslanme Bey-ol Melali Ravabet-e Khareje, Sale 1, No: 4, 2009 Thran, Ayrıca bkz. İnsan hakları izleme örgütü <https://www.hrw.org/about/about-us> (22.09.2020), s.173.

⁴⁶ About Human Rights Without Frontiers International, Human Rights Careers, <https://www.humanrightscareers.com/organizations/human-rights-without-frontiers-international/>, (07.06.2020).

⁴⁷ 17 Şubat 1863 te toplanan 5'ler Komitesi şu kuruluşlardan oluşmaktadır; Henry Dunant, Moynier, General Dufour, Dr, Appia ve Dr. Mounoir'dan. 1863 senesinde Cenevre'de toplanan ve 16 Devletin askeri doktorlarıyla temsil edildikleri, 36 âzadan mürekkep bu Birinci Cenevre Kongresi, Kızılhaç teşkilâtının temelini kurmuştur. Bkz. Leylâ Özcan, *Türk Kızılay Müessesesinin Milletlerarası Kızılhaç İle Olan Münasebetleri*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/96463>, (02.04.2020), s.617.

⁴⁸ Uluslararası Kızılhaç Örgütü Tarihçesi, <http://www.redcross.org.cy/tr/about-us/international-red-cross> (09.02.2020).

şekilde açıklamıştır; “Uyuşmazlık ile ilgili olarak, güçlü bir menfaat sahibi olan, görünüşte taraflardan biri adına müdahale etme talebinde bulunan fakat aslında kendi görüş ve bakış açısıyla müdahalede bulunabilmek için mahkemeden izin talebinde bulunan kişidir”.⁴⁹ Ayrıca yine Bouvier’s Law Dictionary’de benzer şekilde olarak şu şekilde tanımlanmaktadır kavram: “Hakimin şüpheli ve hatalı olduğu durumlarda mahkemeyi bilgilendirebilme imkanına sahip olan kişidir”.⁵⁰

Mahkeme dostu olarak davaya dahil olan kişi, görüşlerini ve yorumlarını yazılı veya sözlü olarak ifade ederek davayla ilgili mahkemeye bilgi ve belgeler vermektedir. Mahkeme dostu olgusunun geçmişi Roma hukukuna kadar uzanmaktadır. Şöyle ki; davanın sonuçlanmasına yardımcı olmak için davayla ilgili herhangi bir çıkar ilişkisi veya ilgisi olmayan kişi veya kişiler, yargılama usul ve kurallara uygun şekilde hâkime ifade ve açıklamalarını yaparlardı. Roma hukukuna ait bu müessese daha sonra İngiliz ve Anglo-Sakson (common-law) sistemlerine ve ardından da uluslararası hukuka yerni buldu. Bu olgu özellikle insan hakları ile ilgili uluslararası mahkemelerde dahil olmuş ve gün geçtikçe bu alanda daha da yaygınlaşmaktadır.

ICSID Tahkim Mahkemesi,⁵¹ mahkeme dostu olarak davaya dâhil olan kişileri dava taraflarında biri olarak kabul etmemektedir. ICSID Tahkim Mahkemesi’ne göre, mahkeme dostu olarak davaya katılan kişi veya kuruluşlar uzmanlık gerektirecek görüşlerini, belge veya delillerini rapor şeklinde yürürlükteki davayla ilgili yargıca sunabilirler.⁵² Bu durumda mahkeme dostu olarak davaya katılan kişi ve kuruluşlar davanın tarafı olmayan, sadece mahkemeye herhangi bir dava hakkında bilgi vererek davanın karara bağlanma sürecine yardımcı olan kişilerdir. Mahkeme dostu adı altında

⁴⁹ Mithat Tercan, “Devletin Yatırım Dışı Yükümlülükleri Bağlamında ICSID Tahkiminde Üçüncü Kişilerin Tahkim Yargılamasına Müdahalesinin İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, 2012 İstanbul, nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/49281.pdf, (02.09.2020), s.18

⁵⁰ M. Tercan, *a.g.e.*, s.19.

⁵¹ ICSID’nin açılımı; International Centre for Settlement of Investment Disputes (Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi)dir. Dünya Bankası Grubu’nun, IFC, IBRD, IDA, MIGA gibi beş kuruluşundan biri olan ICSID, uluslararası yatırım akışının korunabilmesi için hükümetlerle yabancı özel yatırımcılar arasındaki anlaşmazlıklarda doğrudan başvuru yapılabilecek, arabuluculuk ve tahkim imkânları sunan bir oluşum teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır. Bkz. Murat Ersoy, *Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi* (International Centre for Settlement of Investment Disputes-ICSID), Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-yatirim-anlasmazliklarinin-cozum-merkezi-international-centre-for-settlement-of-investment-disputes-icsid_tr.mfa (05.06.2020).

⁵² Bahman Behri Khiyavi ve Alireza Paknejad, *Nagsh-e ve Jayegah-e Sazemanhaye Beyn-ol Melali Gayr-e Dolati Dar Ghaleb-e “Doost-e Dadgah” Nazde Maraje Beyn-ol Melali Ghazai*, Majalle Bey-ol Melali Pajuhesh Mellî, D: 5, No: 53, 2016 Tahran, .ir/file/download/article/1598847897-10056-53-6.pdf, (09.01.2020), s.754 – 755.

davaya katılan kuruluşlar, dava tarafları ile herhangi bir bağı veya çıkar ilişkisi olmadığı için tarafsızlığına güvenilen kişidir.⁵³

Bu müessese klasik ve modern anlam olmak üzere, iki farklı işlevi bulunmaktadır. Klasik işlevi içerisinde amicus curiae, mahkeme tarafından karmaşık bir hukukî meselede veya davanın tarafları dışında, toplumun genelini veya belli grupların menfaatlerini ilgilendiren meselelerde görüşüne başvurulmuş bir kimsedir. Buna karşılık onun modern işlevi ise, kendisini yine belli bir takım grupların menfaatini korumak amacıyla, bir görüş sunmak için mahkemeye başvuru talebinde bulunmasında göstermektedir.⁵⁴

Mahkemelerde yürürlükte olan bir davaya katılmak isteyen kişi veya kuruluşların iki seçeneği vardır; Birincisi, "üçüncü şahıs/Intervener" olarak dava açma seçeneğini tercih etmesidir. Bu durumda davaya taraf olarak kabul edilecekler ve dava taraflarına ait tüm hak ve yükümlülükler de sahip olacaklardır. İkincisi, mahkeme dostu olarak davaya katılmak. Dava tarafları ile davaya müdahil olan üçüncü şahıslar, tanık dinletme istemi, delillerin veya sav, savunmaların sunulması gibi çeşitli yollarla yargılamanın şekillenmesinde aktif rol alabilirlerken, mahkeme dostu olarak davaya katılan kişi ve kuruluşlar genellikle ifade ve görüşlerini sözlü veya yazılı olarak sunarlar. Mahkeme dostu olarak sunulan bu görüşler tarafların öne sürdükleri dava konusu olan "olay" veya "usul"le sınırlıdır. Günümüzde bu müessese başta İngiltere ve Amerika gibi common law sisteminin uygulandığı ülkelerin yargılama sürecinde önemli rol oynarken, Fransa gibi Kıta Avrupası hukuk sistemlerinde pek de önem arz etmemektedir.⁵⁵

2.2. Hükümet-Dışı Uluslararası Kuruluşlarının, “Mahkeme Dostu” olarak

Uluslararası Adalet Divanı’na (UAD) Katılımı

Dünya mahkemesi olarak nitelendirilebileceğimiz Uluslararası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletler’in altı temel organından birisidir.⁵⁶ Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, Divanın yetki alanını ve çalışma esaslarını belirler. Uluslararası Adalet

⁵³ Murat Çelikkan, *Zorla Kaybetmeler Hakkında Amicus Curiae Raporu*, Hakikat Adalet Hafıza Merkezi Derneği Yayınları, <https://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2016/05/Zorla-Kaybetmeler-.pdf> (24.03.2020), s.14.

⁵⁴ Barış Toraman, *Medeni Usûl Hukukunda Bilirkişi İncelemesi*, Yetkin yayınları, 2017 Ankara, s.60.

⁵⁵ Seyyed Bagher Mirabbasi ve Aghil Mohammadi, *Nagsh-e ve Jayegah-e Sazemanhaye Beyn-ol Melali Gayr-e Dolati Be Onvane Dust-e Dadgah Dar hal ve Fasl-e Ekhtelafat, Faslaname Motaleaat-e Huquq-e Umumi*, 2016-Tarhran, https://jpls.ut.ac.ir/article_60517_b2c6b71d1b3ff6d9d04b978728121538.pdf (09.02.2020), s.754 – 755

⁵⁶ Üzeyir Karabıyık, *Dünya Mahkemesi Olarak Uluslararası Adalet Divanı*, Uluslararası Hukuk Bülteni, https://diabgm.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2622020085959muzeyir_karabiyik.pdf, (29.04.2020), s.26

Divanı, kendileri tarafından sunulan devletlerarasındaki çekişmeli hukuki davları karara bağlamakla görevlidir. Ayrıca Birleşmiş Milletlerinin çeşitli kuruluşları tarafından kendisine talepte bulunulan konular hakkında danışmanlık görüşleri de bildirir.⁵⁷ Divan önündeki davalarda yalnız devletler taraf olabilirler (UAD Statü Md. 34).

Adalet Divanı Statüsünde, mahkeme dostu veya dostane katılım adı altında bir tanım veya herhangi bir açıklama verilmediği gibi mahkeme dostu tanımına dair bir karar da bulunmamaktadır. Ancak ‘*dostane katılım*’ talebinde bulunan ya da ‘*dostane mütalaa*’ yollayan üçüncü kişiler, bu taleplerini ve mütalaalarını ‘*dostane*’ olarak isimlendirmekte olup mahkeme de bu kapsamda değerlendirmeye almaktadır.⁵⁸ Başka bir ifadeyle Uluslararası Adalet Divanı, mahkeme dostu veya dostane katılımı resmi olarak kabul etmemesine rağmen İtüzüğünün bazı maddelerinde zımni olarak bu müessesenin varlığını devletlerarası hukuk çerçevesinde kabul etmiştir. Uluslararası Adalet Divanı çekişmeli yargılama ve çekişmesiz yargılama olmak üzere ikili bir çözüm mekanizmasına sahiptir. Uluslararası Adalet Divanı’nda, mahkeme dostu olgusunun statüsünü belirlemek için çekişmeli yargılama ve çekişmesiz yargılama (danışma kararları/nizasız kaza) davaları arasında bir ayırım yapmamız gerekir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü’nün 34. maddesi, Divan önündeki yargılamaların üçüncü kişilerin katılımını sağlayan hükümler içermektedir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü’nün (Divan’ın İtüzüğü) 34. maddesinin 2. Fıkrasına gereğince, “Divan, önüne getirilen işlere ilişkin olarak, uluslararası kamu kuruluşlarından, kendi içtüzüğünün öngördüğü koşullar içinde bilgi isteyebilecek, ayrıca bu kuruluşların kendi girişimleriyle sunacakları bu gibi bilgileri kabul edecektir.”⁵⁹ Ayrıca aynı İtüzüğünün 66. maddesinde çekişmesiz davalarda, mahkeme dostu rolüne atıfta bulunmuştur. İlgili maddenin 2. Fıkrasına göre, “Ayrıca, Divan önünde dava açma hakkına sahip olan devletlerden ve uluslararası örgütlerden hangilerinin sorunla ilgili bilgi verebileceği, Divan tarafından ya da Divan toplantı halinde değilse Başkan tarafından düşünülüyorsa, bu devlet ve örgütlere Yazman özel olarak ve doğrudan doğruya saptanacak bir süre içinde yazılı açıklamaları dinlemeye hazır olduğunu bildirir.” Bu maddeden anlaşıldığı

⁵⁷ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Turhan Kitabevi, 2016 Ankara, s.58- 63.

⁵⁸ Oğuz Kaan Pehlivan, *Uluslararası Adalet Divanı’nda Görülen Davalara Dostane Katılım (Amicus Curiae) ve Dostane Mütalaa (Amicus Brief) Usulü*, S.38, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/690588> (17.02.2020), s.322.

⁵⁹Lexpera Mevzuat, *Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü* (1949), .lexpera.com.tr/mevzuat/uluslararasi-antlasmalar/milletlerarasi-ada-let-divani-statusu-1, (18.08.2020), ayrıca Bkz. BM, Uluslararası Adalet Mahkemesi, *International Court Of Justice*, Basic Documents, Statute of the Court, <https://www.icj-cij.org/en/basic-documents> (18.08.2020).

üzere, çekişmeli davaların aksine çekişmesiz davalarda, devletler de uluslararası kuruluşlar gibi mahkeme dostu olarak ifade ve beyanlarını yazılı ve sözlü sunabilirler. Bu iki maddede önemli olan husus, Divan Yargılama Usulüne göre, 34. Maddedeki "uluslararası kamu kuruluşu" teriminin sadece devletlerden oluşan uluslararası kuruluşları kapsıyor olmasıdır. Ayrıca Divan İctüzüğünün 34. ve 66. Maddeleri ile ilgili yorumları dikkate aldığımızda her iki terimin de uluslararası kuruluşlarla sınırlı olduğunu görüyoruz. Sonuç olarak, Hükümet-dışı uluslararası kuruluşların divan önüne davalara mahkeme dostu olarak katılımı veya dostane mütalaa yollayabilmesi, çekişmeli davalarda Statü'nün 34(2) maddesi, danışma görüşü davalarında ise 66. maddesi ile mümkün olmaktadır.⁶⁰

2.3. Hükümet-Dışı Uluslararası Kuruluşlarının, Mahkeme Dostu Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Katılımı

Genel olarak içtihatlar göre, mahkeme dostu insan hakları alanında faaliyet gösteren ihtisas mahkemelerinde gün geçtikçe daha çok etkili olmağa başlamıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi bu iddianın bariz bir örneğidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile ilgili hiçbir mevzuatta veya içtihatlarında mahkeme dostu kavramı açıkça geçmemektedir. Fakat Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 36. maddesinin 2. fıkrasına göre; "Mahkeme başkanı, adaletin gereğini yerine getirilmesi amacıyla, davaya taraf olmayan herhangi bir Yüksek Sözleşmeciler Tarafı ya da başvuru dışında davayla ilgili her kişiyi yazılı görüş sunmaya veya duruşmalara katılmaya davet edebilir."⁶¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarını incelediğimizde, mahkeme dostu talebi üzerine ortaya atılan konular ile yürürlükteki dava arasında hiçbir hukuki bağlantının bulunmadığı durumlarda veya AİHM'in yargılama esaslarına göre üçüncü kişilerin davaya katılımı gereksiz görülürse veya AİHM, mahkeme dostunun sunacağı bilgi ve belgeleri daha önce davacılar tarafından sunulmuşsa mahkeme dostunun yargılamaya katılma talebinin reddedebilir. Hükümet dışı uluslararası kuruluşların, mahkeme dostu olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi davalarına katılımı 1981 yılında gerçekleşti. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İç Tüzüğü'nün 38/1 Maddesi (1959) uyarınca bu tarihte Ticaret Birliği Kongresi (Trades Union Congress) temsilcisinin, davayla ilgili sözlü bir

⁶⁰ O. K. Pehlivan, *a.g.e.*, s. 339.

⁶¹ Danıştay AİHM Yazı İşler Müdürlüğü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 11. ve 14. Protokoller ile Değiştirilen Metin, Avrupa Antlaşmaları Serisi*, 2010 avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf (03.09.2020), s.23.

açıklama yapmasına izin verilmiştir.⁶² Genel olarak, bu mahkemedeki mahkemenin arkadaşları, kamu yararının savunucusu olarak katılmak yerine, görüşlerini yazılı ve sözlü olarak ifade ederek mahkemenin karar vermesine yardımcı oldular.

2.4. Hükümet-Dışı Uluslararası Kuruluşlarının, Mahkeme Dostu Olarak Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Mahkemesine Katılımı

Amerikan devletlerinde insan haklarının korunması maksadıyla bir mahkemenin kurulması düşüncesi ilk defa 1978 yılında, Grenada'nın onaylama belgesinin verilmesi ile birlikte Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin yürürlüğe girmesiyle kurulmuştur. Bu Mahkeme, insan haklarının bölgesel düzeyde korunması amacıyla kurulmuş ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin uygulanması ile yorumlanmasına ilişkin ortaya çıkan uyuşmazlıklarda yargı yetkisini kullanan bir mahkemedir.⁶³

Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Mahkemesi de mahkeme dostu olgusunu bir hukuki müessese olarak resmen kabul etmemesine rağmen, özellikle çekişmesiz davlarda mahkeme dostu olarak katılmak isteyen kuruluşların taleplerini genelde kabul etmektedir. Amerikalılar-Arası İHM Yargılama Usulü 34/1. Maddesine göre, dava taraflarının talebi üzerine veya Amerikalılar-Arası İHM'in kendi takdirine bağlı olarak yargılama sürecinde Mahkemeye yardımcı olması muhtemel görülen herhangi bir kişi veya kişilerinin ifadesini veya iddialarını dinlemeye karar verebilir. Bu düzenleme çekişmeli davlarla ilgili olmakla birlikte, çekişmesiz davlarda da uygulanabilir.⁶⁴ Amerikalılar-Arası İHM'nin son yıllardaki kararlarını incelediğimizde, hükümet-dışı insan hakları örgütlerinin mahkeme dostu olarak ifade ve görüşleri bu Mahkemenin kararlarında etkili olduğu sonucuna varabiliriz.⁶⁵ İnsan hakları ile kamu yararı arasındaki sıkı bir bağın olduğunu kabullendiğimizde, mahkeme dostu olarak insan hakları alanında çalışan hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin diğer alanlarda çalışan örgütlere kıyasla daha çok etkili olduklarını görebiliriz.

⁶² Updated Until, Case-Law References Of Judgments, Advisory Opinions And Published Decisions, www.echr.coe.int/documents/case_law_references_eng.pdf (02.03.2020).

⁶³ Aslihan Nesli, "Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinin Tarihsel Gelişim Süreci, Genel Teşkilat Yapısı ve Yargılama Usul Esasları", *Terazi Hukuk Dergisi*, C. 14, S.150, 2019 Ankara, jurix.com.tr/article/18333, (04.03.2020), s.339.

⁶⁴ Buergental, Thomas, *The advisory practice of the Inter-American Human Rights Court*, *American Journal of International Law*, Vol. 79, No. 1, 1985 USA, 1-27.

⁶⁵ Katia, Fach Gómez, *Rethinking the Role of Amicus Curiae in International Investment Arbitration: How to raw the Line Favorably for the Public Interest*, *Fordham International Law Journal*, Volume 35, Issue 2 2012 Article 3, <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2429&context=ilj> (02.04.2020), s.510- 564.

2.5. Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütlerinin Mahkeme Dostu Olarak

Uluslararası Ceza Divanı'na Katılımı

Uluslararası Ceza Divanı (UCD), en ciddi suçlar olan soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ile saldırı suçlarının faillerini yargılamak ve hesap verilebilirliği sağlamak amacıyla 1 Temmuz 2002 tarihinde ilk daimi uluslararası ceza mahkemesi olarak kurulmuştur. Uluslararası Ceza Divanı, 18 yargıçtan oluşur (md. 36/1). Divanın yargıç sayısının arttırılması olanağı vardır (md. 36/2). Uluslararası Ceza Divanı, Başkan ve 4 yargıçtan oluşan İstinaf Bölümüne en az 6 yargıçtan oluşan Birinci Derece Bölümüne ve yine en az 6 yargıçtan oluşan Hazırlık Bölümüne sahip olup, Birinci Derece Dairesi her davaya 3 yargıçla ve Hazırlık Dairesi her davaya 3 ya da bir yargıçla bakmak zorundadır (md. 39). Mahkemenin anılan Bölümlerinden başka Savcılığı ve yazmanlığı bulunmaktadır (md. 34).⁶⁶

Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Yargılama Usulü Statü'nün 74. Maddesinde "Mahkeme Dostları" kurumu öngörmüş ve açıkça tüm devletlerden, kamu ve özel kuruluşlardan veya herhangi bir kişiden, Mahkeme tarafından yararlı görülen konuları rapor etmek isteyenleri veya davayla ilgili ifade beyanlarının açıklaması için davet edilmişti.⁶⁷ Her iki Mahkemenin yargılama usul ve esaslarında dikkati çeken husus, mahkeme dostu olarak BM'e bağlı danışmanlık statüsüne sahip hükümetler-arası kuruluşlarla, hükümetler-dışı kuruluşlar arasında ayırımın yapılmamasıdır. Ayrıca her iki Mahkemenin (Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemelerinin), Yargılama Usulü Statü'nün 74. Maddesinde belirtildiği üzere, herhangi bir kurum veya kuruluşların mahkeme dostu olarak kabul edilmesi ilgili Mahkemenin takdir yetkisine bırakılmıştır. Örneğin, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi 2001 yılındaki silahlı çatışmalarla ilgili davada, Uluslararası Barolar Birliği gibi bazı STK'ların talebini reddetmişti.⁶⁸

Ruanda'nın küçük bir kentinin eski belediye başkanı, Jean-Paul Akayesu'nun 2 Eylül 1998'de Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından soykırım suçundan yargılanırken, hükümet-dışı örgütü olan Savaşta İnsan Hakları Koalisyonu bir mahkeme dostu olarak davaya katıldı. Hatta adı geçen kuruluş, yaygın bir biçimde gerçekleşen

⁶⁶Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü*, www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/mevzuat_ (09.02.2020).

⁶⁷ Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, BM'nin bir parçası olup Eski Yugoslavya'da işlenmiş savaş suçlarını cezalandırma amacı ile kurulmuştur. Bkz. Adalet Bakanlığı, *Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)*, <https://diabgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/uluslararasi-ceza-mahkemesi-ucm28022020101834> (09.02.2020).

⁶⁸ B. B. Kheyavi ve A. Paknejad, a.g.e., s. 124.

tecavüz ve diğer cinsel suçların da Ruanda UCM’de soykırım suçu olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Ruanda UCM’ye mahkeme dostu olarak davet edilen Ruanda hükümeti. 20 Nisan 1998’de, Bagosora⁶⁹ Tazminat davası ile ilgili mahkeme dostu olarak Ruanda hükümeti Ruanda UCM’ye davet edilmişti.⁷⁰

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü’nün 15/2. Maddesi gereğince, “Savcı, gelen bilginin ciddiliğini araştırır. Bu amaçla devletlerden, Birleşmiş Milletler organlarından, hükümetler arası veya hükümet dışı örgütlerden veya uygun gördüğü diğer güvenilir kaynaklardan ek bilgi isteyebilir ve Mahkemenin mukim olduğu yerde yazılı veya sözlü ifade alabilir.”⁷¹ Bu konu ayrıca UCM’nin Yargılama Usulü Statü’nün 104. Maddesinde belirtilmiştir. 104. Maddeye göre, “Savcı, takdir yetkisini kullanarak, devletlerden, BM kuruluşlarından, hükümetler-arası örgütler ve hükümet-dışı kuruluşlarından veya diğer güvenilir kaynaklardan uygun şekilde daha fazla bilgi alabilir.” UCM Statüsünün 15/2 ve UCM Yargılama Usulü Statü’nün 104. Maddeleri gereğince; devletler, BM organları, uluslararası ve sivil toplum kuruluşları veya diğer kaynaklar tarafından sağlanan bilgilere dayalı olarak soruşturma ve sorgulama başlatmayı mümkün kılmıştır. Diğer bir deyişle, mağdurlar ve kuruluşlar, soruşturmaların doğrudan başlatıcısı değildir ve mahkemeye bilgi sağlayarak soruşturma ve sorgulama başlatma konusunda yalnızca sınırlı katılımları vardır.⁷²

⁶⁹T. Bagosora, Ruanda Soykırımı esnasında Ruanda ordusunda görevli bir subaydır. Soykırım eylemlerinde oynamış yüklenmiş olduğu kilit rolün neticesinde soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçlardan suçlu bulunarak müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır. Daha sonra yapılan itirazların neticesinde Bagosora’nın cezası 35 yıl hapis cezasına indirilmiştir. Bkz. Yiğit Anıl Güzelipek, “Uluslararası Toplum ve Ruanda’da Normalleşme Çabaları”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015, C.15, S.2, s.189-205, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/486220> (19.02.2020), s.199.

⁷⁰ Mohsen Lalizadhe, *Motale-ye Tatbiqi-ye Mosharekat-e Bezeh Dideqan Dar Mehakem-e Keyfari Beyn-ol Malali Ekhtesasi Ba Diyvan-e Keyfari Bey-ol Melali, Motaleaat-e Huquq-e Tatbiqi*, NO: 2, 2016 Tahrir, https://jcl.ut.ac.ir/article_55788_4131db4e43bcacf8ebfde025b012f27.pdf (19.04.2020), s.784.

⁷¹ TBMM, *a.g.e.*, s. 1.

⁷² M. Lalizadhe, *a.g.e.*, s. 780.

Sonuç

Tüm engellere rağmen yargı içtihatlarını dikkate aldığımızda, uyuşmazlıkların çözümünde esas aktörlerin hükümet-dışı kuruluşların olduğunu görebiliriz. Hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin aynı zamanda hükümetler-arası örgütler üzerinde, özellikle uluslararası yargı kuruluşlarında üzerinde etkileri gün geçtikçe artmaktadır. Kişi veya kuruluşların mahkeme dostu olarak davalara katılımı, İngiltere ve ABD gibi Anglo-Sakson hukuk sisteminde uzun bir geçmişe sahiptir. Dünya Ticaret Örgütü, İnsan Hakları Mahkemeleri, Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve ICSID Tahkim Mahkemesi gibi devletlerarası kuruluşlar nezdinde mahkeme dostu tanımlanmış ve farklı usul ve ilkeler esasında kabul edilmiştir. Mahkeme dostu, davaya taraf olmayan gerçek veya tüzel kişilerin davaya ilişkin bilgi ve belgelerini mahkemenin talebi üzerine veya kendi inisiyatifi ile yazılı veya sözlü olarak yetkili yargı mercilerine sunar.

Bu çalışmada “mahkeme dostu” olarak incelediğimiz hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin, ülkelerin iç hukukundaki etkisinin artmasıyla birlikte, aynı oranda bu müessesenin uluslararası arenadaki öneminin de arttığını söyleyebiliriz. İnsan hakları alanında faaliyet gösteren hükümet-dışı uluslararası örgütler, bu alandaki normların oluşumunda etkili olmakla birlikte, yürürlükteki normların uygulanmasında da etkili olmuşlardır.

Uluslararası mahkemelerin karar ve içtihatlarını dikkate aldığımızda, mahkeme dostu olarak hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin davalara katılımıyla bağlı talep ve ilginin arttığını göstermektedir. Hükümet-dışı uluslararası örgütlerin mahkeme dostu olarak bu davalara katılımı, uluslararası mahkemelerde aynı şekilde ve koşullarda olmasa da yetkili merciler tarafından böyle bir müessesenin aktif bir şekilde yargılama sürecine katılımı mahkemelerin iş yükünü azaltmakla birlikte, adil yargılama ilkesi doğrultusunda kamu yararının sağlanmasına neden olacağı kanaatindedirler.

Uluslararası Adalet Divanı gibi bazı uluslararası mahkemeler, mahkeme dostu müessesinin kabulü konusunda katı bir görüşlere sahiptirler ve şimdiye kadar bu müessesinin kabulünü resmi olarak kabul etmemişlerdir. Ancak, Uluslararası Deniz Hukuk Mahkemesi veya ICSID Tahkim Mahkemesi gibi uluslararası mahkemeler de uygulamada mahkeme dostu müessesinin kabulü için daha esnek bir yol izlemişler ve

bazı durumlarda mahkeme dostu olarak davaya katılan hükümet-dışı uluslararası örgütlerin görüşlerini resmi internet sitesinde yayınlamışlardı.

Hükümet-dışı uluslararası örgütlerinin davaya katılımıyla ilgili olarak Uluslararası Adalet Divanı'nın bu konuda hukuki bir düzenlemesi olmamasına rağmen, pratikte özellikle çekişmesiz davalarda hükümet-dışı örgütlerinin birçok davaya mahkeme dostu olarak katılımını görebiliyoruz. Başka bir ifadeyle Uluslararası Adalet Divanı, mahkeme dostu veya dostane katılımı resmi olarak kabul etmemesine rağmen İçtüzüğü'nün bazı maddelerinde zımnî olarak bu müessesenin devletlerarası hukuk çerçevesinde kabul ettiğini görebiliriz. Uluslararası Adalet Divanı çekişmeli yargılama ve danışma kararları olmak üzere ikili bir çözüm mekanizmasına sahiptir. Uluslararası Adalet Divanı bu ikileme son vermek için hükümet-dışı örgütlerin mahkeme dostu olarak davalara katılımını kolaylaştırmak için Uluslararası Adalet Divanı İçtüzüğü (Statüsü/Sözleşmesinde) değiştirmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

ACAR, Ü., “Uluslararası Siyasetin Belirlenmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının(NGO) Rolü ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C. 2, S. 3, Ekim-2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1045604> (12.03.2020).

Adalet Bakanlığı, “Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)”, <https://diabgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/uluslararasi-ceza-mahkemesi-ucm28022020101834> (09.02.2020).

ASKARY, P., ve SÂİDİ, N., *Sazemanhaye Gheyre Dolati Beyn-ol Melalili ve Nezarat Bar Ejra-ye Huquq-e Bashar Ba T'âkid Bar Af-e Beyn-ol Melal*, (pdf): <http://ensani.ir/file/download/article/20180416093706-9902-88.pdf>, (02.02.2020).

BAHARÇİÇEK, A., “Hükümet Dışı Örgütler (Ngo's) ve Demokratikleşme”, (pdf): <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt18/sayi2/297-308.pdf> (11.07.2020).

BAŞARAN, K., *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, Usak Yayınları, (pdf): <https://www.nobelkitap.com/uluslararasi-hukukta-hukümet-disi-kuruluslar-220656.html> (12.03.2020).

BAŞLAR, K., *Uluslararası Hukukta Hükümet-Dışı Kuruluşlar*, Nobel Yayınları, Ankara 2005.

BEYGZADHE, E., *Ta'sir-e Sazemanha-ye Ghayre Dolati Dar Shekl Giye Qavâed-e Beyn-ol Melali*, Majlle Taqîqat-e Houqouqi (Veje Shomare), (pdf): <http://ensani.ir/file/download/article/20120327173802-3034-58.pdf>, (06.07.2020).

BİLGİN VARLIK, A., *Hükümet-Dışı Kuruluşları Anlama*, (pdf): <file:///C:/Users/HP/Desktop/02B-01UHDK.pdf> (09.02.2020).

ÇAHA, Ö., *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş Yayınları, İstanbul 2000.

ÇELİKKAN, M., “Zorla Kaybetmeler Hakkında Amicus Curiae Raporu”, (pdf): <https://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2016/05/Zorla-Kaybetmeler-Hakkinda-Amicus-Curiae.pdf> (24.03.2020).

DEDEOĞLU, B., *Uluslararası Örgütlerin Farklı Sınıflandırma Biçimi*, (pdf): <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/8096> (22.08.2020).

DENK, E., *Hükümet-dışı uluslararası Örgütler (NGO'lar)*, (pdf): https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/103366/mod_resource/content/0/14.%20Hafta.pdf, (19.09.2020).

DENK, E., *Hükümet-dışı uluslararası Örgütler (NGO'lar)*, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/103366/mod_resource/content/0/14.%20Hafta.pdf (13.05.2020).

DURANT, W., *The Story of Civilization: Part VII – The Age Of Reason Begins*, Simon And Schuster, Publisher Simon - Schuster, New York 1961.

ERSOY, M. “Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi (International Centre for Settlement of Investment Disputes-ICSID)”, Dışişleri Bakanlığı, (pdf): http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-yatirim-anlasmazliklarinin-cozum-merkezi-international-centre-for-settlement-of-investment-disputes-icsid_tr.mfa, (05.06.2020).

ESHTEGAGH, E., *Sazeman-haye Beyn-ol Melaliy Gayre Dolati ve Nagshe Anha Dar Huquq-e Beyn-ol Melal*, (pdf): <http://eshteghagh.blogfa.com/post/14> (22.09.2020).

FACH GÓMEZ, K., *Rethinking the Role of Amicus Curiae in International Investment Arbitration: How to raw the Line Favorably for the Public Interest*, (pdf): <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2429&context=ilj> (02.04.2020).

GOLSHAN PAJUH, M. R., “Af-e Bey-ol Melal Diedeban Huquqe Bashar ve Vaziate Huquqe Bashar dar İran”, (pdf): <https://www.hrw.org/about/about-us> (22.09.2020).

GÜNEŞ, Ü., *Hükümet Dışı Uluslararası Örgütler ve İnsan Hakları*, (pdf): <http://www.tuicakademi.org/hukümet-disi-uluslararasi-orgutler-insan-haklari/> (21.04.2020).

GÜZELİPEK, Y. A., “Uluslararası Toplum Ve Ruanda’da Normalleşme Çabaları”, (pdf): <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/486220> (19.02.2020).

HABİBBEYLİ, A., *Uluslararası İlişkiler Sisteminde Arkaizm*, (pdf): <http://politikaakademisi.org/uluslararasi-iliskiler-sisteminde-arcaizm/> (16.02.2018).

HASGÜLER, M. ve ULUDAĞ, M., “Devletlerarası ve Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütler: Tarihçe, Organlar, Belgeler, Politikalar”, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.

Human Rights Careers, “About Human Rights Without Frontiers International”, <https://www.humanrightscareers.com/organizations/human-rights-without-frontiers-international/>, (07.06.2020).

KARABIYIK, Ü., “Dünya Mahkemesi Olarak Uluslararası Adalet Divanı”, (pdf): https://diabgm.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2622020085959muzeyir_karabiyik.pdf, (29.04.2020).

KHİYAVİ, B. B., ve PAKNEJAD, A., “Nagsh-e ve Jayegah-e Sazemanhaye Beyn-ol Melali Gayr-e Dolati Dar Ghaleb-e “Doost-e Dadgah” Nazde Maraje Beyn-ol

Melali Ghazai”, (pdf): <http://ensani.ir/file/download/article/1598847897-10056-53-6.pdf>, (09.01.2020).

LALİZADHE, M., “Motale-ye Tatbiqi-ye Mosharekat-e Bezeh Dideqan Dar Mehakem-e Keyfari Beyn-ol Malali Ekhtesasi Ba Diyvan-e Keyfari Bey-ol Melali”, (pdf): https://jcl.ut.ac.ir/article_55788_4131db4e43bcbacf8ebfde025b012f27.pdf (19.04.2020).

Lexpera Mevzuat, *Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü* (1949), <https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/uluslararası-antlasmalar/milletlerarası-ada-let-divanı-statusu-1>, (18.08.2020).

MİRABBASİ S. B. ve MOHAMMADİ, A., “Nagsh-e ve Jayegah-e Sazemanhaye Beyn-ol Melali Gayr-e Dolati Be Onvane Dust-e Dadgah Dar hal ve Fasle Ekhtelafat, Faslname Motaleaat-e Huquq-e Umumi”, (pdf): https://jpls.ut.ac.ir/article_60517_b2c6b71d1b3ff6d9d04b978728121538.pdf (09.02.2020).

NESLİ, A., *Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesinin Tarihsel Gelişim Süreci, Genel Teşkilat Yapısı ve Yargılama Usul Esasları*, (pdf): <https://jurix.com.tr/article/18333>, (04.03.2020).

ÖZCAN, L., “Türk Kızılay Müessesesinin Milletlerarası Kızıllaç İle Olan Münasebetleri”, (pdf): <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/96463>, (02.04.2020).

ÖZEN, Ç., TONUS, Ö., *Uluslararası Örgütler Teorisi*, Anadolu Üniversitesi, No: 3609, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, (pdf): <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/yyavuz/73269/01-Uluslararası%20C4%B1%20C3%96rg%C3%BCtler%20Teorisi.pdf>, (02.04.2020).

PAZARCI, H., *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 4. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara 2016.

PEHLİVAN, O. K., *Uluslararası Adalet Divanı'nda Görülen Davalara Dostane Katılım (Amicus Curiae) ve Dostane Mütalaa (Amicus Brief) Usulü*, (pdf): <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/690588> (17.02.2020).

STEPHENSON, C. M., *NGOs and the Principal Organs of the United Nations*, Beyond, (pdf): https://www.beyondintractability.org/essay/role_ngo (02.06.2020).

TBMM, *Birleşmiş Milletler Antlaşması*, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (14.05.2020).

TERCAN, M. “Devletin Yatırım Dışı Yükümlülükleri Bağlamında ICSID Tahkiminde Üçüncü Kişilerin Tahkim Yargılamasına Müdahalesinin İncelenmesi”, (pdf): <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/49281.pdf>, (02.09.2020).

The Human Rights Action Center, “Our Mission The Human Rights Action Center (HRAC)”, <https://www.humanrightSACTIONcenter.com/>, (09.02.2020).

TORAMAN, B., “Medenî Usûl Hukukunda Bilirkişi İncelemesi”, Yetkin Yayınları, Ankara 2017.

TUNCEL, G., *Ulus Devletin Dönüşümünde Hükümet Dışı Örgütlerin Etkisi*, (pdf): <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30525>, (03.04.2020).

Uluslararası Af Örgütü, “Biz Kimiz?”, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/biz-kimiz> (01.02.2020).

Uluslararası Dernekler Birliği (UIA), *Uluslararası Dernekler Birliği Tarihçesi*, Uluslararası Dernekler Birliği <https://uia.org/about> (09.04.2020).

Uluslararası Kızılhaç (ICRC), “Uluslararası Kızılhaç Örgütü Tarihçesi”, <http://www.redcross.org.cy/tr/about-us/international-red-cross> (09.02.2020).

United Nations Economic And Social Council, *Decisions, No: 288 B (X), 1950 and Decisions*, <https://www.un.org/ecosoc/en/home>, (21.02.18).

VARLIK, A. B., “Hükümet-Dışı Kuruluşları Anlama”, (pdf): <file:///C:/Users/HP/Desktop/02B-01UHDK.pdf>, (03.04.2020).

WILLETTS, P., *Non-Governmental Organizations in World Politics*, https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=8gusAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&ots=E9CA48viAZ&sig=P03hwyL_ehEMehAqoyAQM55AwHo&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (08.09.2020).

YÜKSEL, M., *Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2001.